

De joodse gemeenschap in 's-Heerenberg (4)

In dit laatste artikel over de joodse gemeenschap in onze gemeente zal ik trachten een beeld te schetsen van de periode 1933 tot 1945. Het blijft een poging. Immers wie is er in staat de juiste woorden te vinden voor het verhaal van een in koelen bloede en met voorbedachten rade uitgevoerde massa-moord? Moorden die, als gevolg van een demonische obsessie, ook bij ons in Liemers en Achterhoek zijn gepleegd, vaak indirect, door deportatie van onschuldigen.

De periode 1933-1940

Toen na de machtsovername door Hitler in 1933 de eerste van de ruim 400 anti-joodse wetten en maatregelen van kracht werden, kwam er als reactie hierop al heel snel een grote vluchtelingenstroom op gang: richting ons land.

Vluchten kon toen nog

In het begin 1933-1934 namen wij een wat afwachtende houding aan ten opzichte van dit vluchtelingenprobleem, er van uitgaande dat dit probleem opgelost kon worden in samenwerking met de ons omringende landen. Op een Nederlands voorstel werd zelfs het 'Hoge Commissariaat van Vluchtelingen' opgericht. Maar van cooperatie kwam weinig terecht en al heel spoedig verhardde ons standpunt in zake voornamelijk Duitse vluchtelingen.

Interessant is op te merken dat deze verharde

houding niet alleen gebaseerd was op economische en/of politieke overwegingen. Neen, helaas lag dit anders.

Het was de ambtelijke top van de diverse ministeries, de top welke de ministers voorlichtte: die vond dat de joodse mentaliteit een gevaar voor onze samenleving was! Gemakshalve werd er niet bij verteld dat er in de 85 door joodse vluchtelingen opgerichte fabrieken, 2000 arbeidsplaatsen waren gecreeerd en ook bezet door 1880 Nederlanders.

Het harde standpunt werd duidelijk op 7 mei 1938. Op die datum ging er namelijk een notitie naar de grenswacht: met onmiddellijke ingang moest elke vluchteling geweigerd worden. Als gevolg van de Anschluss Duitsland-Oostenrijk was het aantal vluchtelingen natuurlijk enorm toegenomen en daardoor was de in 1937 gekozen minister van justitie mr. C.J.M.F. Goseling lichtelijk in paniek geraakt. Het behoeft geen uitleg dat de Nationaal Socialistische Beweging deze notitie van harte in het parlement ondersteunde.

Het was o.m. de annexatie van Sudetenland en de gebeurtenissen in de Kristalnacht (10/11-'38) die ons weer min of meer menselijk leerde denken en handelen. Zevenduizend inreisvisa werden verstrekt. En de rest? Wel, grote groepen ille-galen werden zonder pardon weer over de grens gezet. Zij wisten wat hun te wachten stond. Zie afb.1.

Wat merkten wij hiervan?

Vluchtelingen die uit Duitsland onze grens

Afb1

Graafschapper 16-12-1938

Dinxperlo

-- Een Poolsch Joodsch meisje, dat bij het overschrijden van den Hollandschen grens de pas niet in orde had en deswege werd teruggewezen, is te Bocholt in de gevangenis ingesloten, wegens het niet voldoen aan de pasformaliteiten.

-- Voor de grenscontrole, tot het tegengaan van het verkeer hier te lande van ongewenschte vreemdelingen, is deze week de grensbewaking versterkt. Persoonlijk werden

we in den avond ook reeds eenige malen aangehouden.

Graafschapper 19-12-1938

Dinxperlo

-- Een drietal Joodsche vluchtelingen uit Bocholt, die hier Vrijdag de grens dachten te kunnen passeeren, zijn wegens het ontbreken der noodige papieren, bij de Nederlandsche grens teruggezonden. Gelukkiger waren een vijftal andere Joodsche vluchtelingen, afkomstig uit het Rijngebied. Deze werden aanvankelijk ook niet toegelaten, doch, nadat hunne belangen bij

den Minister waren bepleit, konden ze Zaterdag de reis naar Terborg voortzetten, waar ze bij familie, die verder voor hen de zorg op zich neemt, zijn ondergebracht.

Graafschapper 28-12-1938

Dinxperlo

-- Van de Joodsche vluchtelingen, die zich ter plaatse ophielden, is deze week een echtpaar naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika vertrokken, om daar een bestaan te zoeken.

passeerden en die hier familie hadden, kwamen relatief gemakkelijk verder. Zo ook de oom en het gezin van Siegfried Bloemendaal, de fiet-senmaker uit de Klinkerstraat. Deze familie Kamp kwam evenals ieder ander met de status statenloos en volkomen bezitloos de grens over. Zij had dan ook nog een geestelijk gehandicapte dochter. De heer B. Straus nam zijn gevluchte zwager Helmut Levita op. Zie afb.15, deel:3. Maar daar bleef het voor de familie Straus niet bij. De bij Stokkum over de grens gekomen of gesmokkelde joodse vluchtelingen wisten maar al te goed dat er bij de voorganger van de joodse gemeente in Bergh altijd wel een paar nachtjes geloged kon worden. Ook het reisgeld, meestal voor een enkele reis Amsterdam, werd door de heer Straus verstrekt. Dit geld kwam uit een door hem beheerde kas van het landelijk opererende Comité van joodse vluchtelingen (C.J.V.). Zo kwam ook Jenő Taus, een boerenknecht die was gevlucht als gevolg van de al eerder genoemde Kristalnacht, bij ons de grens over. Hij bleef tot het voorjaar 1939 en vertrok toen naar Heemskerk.

In Dinxperlo ging alles wat grootschaliger. Daar schreef de toenmalige Burgemeester mr. Verbeek bij zich thuis persoonlijk en in het diepste geheim verblijfsvergunningen uit voor over de grens gesmokkelde joden. In het geheim ja, maar een en ander nam zo'n omvang aan dat er al spoedig van het geheim niets overbleef. De heer Verbeek moest als gevolg van deze "clandestiene" handelingen helaas aftreden. Toch duurde het tot lang na de oorlog voor er pas sprake was van enige

rehabilitatie (H N magazine, jaargang 44 nr.30;30-7-1988). Zie afb.2.

Het C.J.V.

Het al eerder genoemde Comité voor Joodse Vluchtelingen werd niet alleen op lokaal niveau aangesproken, maar ook landelijk. En wel heel stevig. Immers nog steeds leefde bij ons de gedachte dat wij de joodse vluchtelingen beter gescheiden konden houden van de rest van Nederland. Er werd daarom besloten om het later zo bekende en beruchte kamp Westerbork te bouwen. De kosten: meer dan een miljoen gulden, moesten in zes jaarlijkse termijnen afbetaald worden door het bepaald niet rijke C.J.V.

De later ook in een heel ander verband opererende bestuursleden, de heren Ascher en Cohen (zie verder bij de Joodsche Raad) besloten deze regeringseis maar te accepteren omdat - zo was de gedachte, -men anders deze vluchtelingen wel weer eens terug zou kunnen sturen. Een gedachte welke mijns inziens niet eens zo gek was gezien de serie al genomen maatregelen. Overigens werd Westerbork van brood voorzien door een reeds vele malen genoemde ex-stadgenoot de heer H. Straus. Een kleine wereld. Gelukkig had hij in die tijd nog geen enkel idee dat dit kamp voorbestemd was om uit te groeien tot het voorportaal van de vernietigingskampen en van zoveel onbeschrijflijk leed.

Bij het uitbreken van de oorlog waren in Westerbork al 750 joodse vluchtelingen ondergebracht. Zij vluchtten natuurlijk in uiterste wanhoop na 10 mei 1940 weer. Zij wilden over

Afb.2

Graafschapper 30-12-1938

Dinxperlo
BURGEMEESTER
VAN DINXPERLO
VRAAGT ONTSLAG

Moeilijkheden tengevolge van de vluchtelingen

Naar wij hedenmiddag uit zeer betrouwbare bron vernemen heeft Burgemeester Mr. H.J. Verbeek te Dinxperlo eervol ontslag gevraagd als burgemeester van de gemeente Dinxperlo. Volgens het Raadsverslag van Vrijdag is hij thans met ziekteverlof.

Nader vernemen we op de ontsla-gaanvraag van Burgemeester Mr. H.J. Verbeek:

In onze gemeente trok het de aandacht dat zeer vele Duitsche Joden werden toegelaten en daar verbleven. Dit heeft ook de aandacht getrokken van de autoriteiten. Het onderzoek leverde bezwarende feiten op voor den burgemeester Mr. H.J. Verbeek. Hij zou n.l. gelden aangenomen hebben van Joodsche vluchtelingen, die verlof kregen over de grens te komen.

Het gevolg is, dat den burgemeester gedwongen ziekteverlof is verleend.

Mr. Verbeek heeft daarop medegedeeld, dat hij aan H.M. de Koningin eervol ontslag uit zijn ambt heeft gevraagd.

Ongeveer vijftien jaar heeft Mr. Ver-

beek, die eerst raadslid en wethouder was in Dinxperlo, als burgemeester gefungeerd. Naar ons gemeld wordt, mag worden aangenomen, dat geen opzet bij hem heeft voorgezeten, doch zou zijn groote slordigheid hem parten hebben gespeeld.

Reeds eerder zijn dingen in de gemeente voorgevallen, die niet voldoende opgehelderd zijn en die erop zouden wijzen, dat onvoldoende controle werd uitgeoefend, zoodat met spanning het verdere onderzoek wordt afgewacht.

De burgemeester was administrerend kerkvoogd van de Ned.Herv. Gemeente ter plaatse.

de afsluitdijk naar Amsterdam komen om per schip te ontsnappen? Verder dan Leeuwarden zijn de meesten helaas nooit gekomen. Ja, velen keerden zelfs in de chaos maar weer terug. Toen de bezetter het kamp onder zijn "hoede" nam en er dus een andere bestemming aan gaf, was een stadgenoot, Jopie Straus, neef van de heer H. Straus, daarvan getuige. Hij vertelde uiteraard zeer bewogen en met afgrijzen daarover in een brief aan zijn familie. (Zie onder.)

De periode 1940-1945

Van 10 mei tot 30 december 1940

Toen ondanks alle geruchten en voortekens de Duitse invasie begon, kwam vooral bij onze joodse landgenoten en dus ook bij onze stadgenoten de klap hard aan.

Voorname-lijk de joden die in het westen woonden, vluchtten in paniek naar IJmuiden, in de hoop een plaatsje op een boot naar Engeland te vinden. Anderen stortten zich in de dood. De vele hartverscheurende advertenties uit die dagen geven daar een beeld van.

Na de eerste dagen van verwarring, verdriet en wanhoop brak een bedriegelijke periode van rust aan. Een rust die werd onderstreept door de woorden die de door Hitler aangestelde manke zetbaas Seyss-Inquart uitsprak tijdens zijn ambtsaanvaarding: "Wij zullen het Nederlandse volk geen ideologie opdringen, wij zijn hier niet gekomen om dit volk in het nauw te brengen".

Bedriegelijk, ja zeer bedriegelijk, want voor deze rede, uitgesproken op 29 mei 1940, waren

op 22 mei de eerste maatregelen tegen joodse inwoners al in de maak. Zij moesten met onmiddellijke ingang hun werk in de luchtbescherming opgeven. Goed, moet Siegfried Bloemendaal toen gedacht hebben: mogen wij geen lid meer zijn van deze organisatie, dan mag ik toch wel via mijn handel de medeburgers van deze stad beschermen? Zie afb.3.

Een andere maatregel waar wij direct mee geconfronteerd werden, was dat alle joodse vluchtelingen die zich om een of andere reden toch hadden weten te vestigen aan en langs de kust, moesten verhuizen. Zo kwam een groep van 120 Duitse en Poolse joodse weeskinderen (jongens en meisjes) in Wolkenland, in Beek bij Bergh terecht. Daar zijn zij gebleven van juni 1940 tot 9 september 1940 onder de leiding van juffrouw Sussmann. De Luftwaffe eiste het gebouw op en de kinderen hadden weer het nakijken. Harry Straus haalde de kinderen tezamen met Jopie en Max Straus op en bracht hen naar een school in Lengel. Op stro dat zo uit het veld was gehaald, brachten zij de rest van de dag en nacht door. H. Mogendorff uit Doetinchem regelde de volgende dag een paar trams en zo vertrokken een paar weesjes naar Doetinchem. Een ander gedeelte ging naar 'Jongensstad' aan de Amsterdamseweg in Arnhem.

Op 16 juli 1940 werd het ritueel slachten officieel voor joden verboden. Dit verbod werd door onze stadgenoten pas toegepast toen het ten ene male volkomen onmogelijk geworden was om nog langer slager te blijven (eind 1942) Maar de buurtgenoten hielpen gewoon bij deze wijze van slachten.

Op 20 juli 1940 werd de eerste joodse vakbondsbestuurder Simon de la Bella gearresteerd. Waarom hij alleen? De overige bestuurders hadden toch ook meegewerkt om de kas, groot vijf miljoen gulden, naar Engeland over te brengen. Op 12 augustus 1940 moesten alle joodse winkels van een uiterlijk kenteken voorzien worden.

Op 30 augustus 1940 mochten geen joodse amtenaren promoveren of aangesteld worden. In oktober volgde de bekende Arier verklaring, het persoonsbewijs wordt ingevoerd en ondernemingen die geheel of gedeeltelijk eigendom van joden zijn, moeten gemeld worden. In november 1940 volgden de eerste ontslagen

Afb.3

Luchtgevaar

Wij hebben voorradig speciale Verduisterings-LAMPEN.
(met garantie)

Verder kunt U nog altijd het voordeligst
Uw Rijwiel laten Nazien en Repareeren in
de alom bekende zaak

S. Bloemendaal - Radio, Rijwielen, Electra
Het U bekende adres
Klinkerstraat No. 25 - 's-Heerenberg

Afb.4

onder joodse ambtenaren en het jaar sloot af met de mededeling dat het verboden was voor degenen die Duits bloed hadden, om nog langer in joodse bedrijven werkzaam te blijven. Snel, heel snel, leidden al deze maatregelen uiteindelijk tot een totale ontrechting en isolering van deze bevolkingsgroep als voorbereiding op een totale vernietiging. Maar wel nadat zij eerst nog volledig beroofd was.

Viel in Bergh nog te leven?

Ondanks de vele maatregelen leefden onze joodse stadsgenoten hier tot medio 1942 tamelijk ongehinderd. Wel was de heer B. Straus benoemd tot plaatselijk vertegenwoordiger van de nieuw opgerichte Joodsche Raad. Deze raad werd door de bezetter gebruikt als instrument om alle joodse inwoners te controleren en te manipuleren. B. Straus was door deze functie het aanspreekpunt van de Berghse joden geworden. Alle maatregelen moesten hier ter plekke dus door hem worden doorgevoerd.

Het was geen geringe prestatie om onder die omstandigheden in een Duits gezinde omgeving te blijven werken. Ja, het leven ging

zoveel mogelijk door, getuige de trouwfoto van Rudi Bloemendaal gemaakt op 6 augustus 1942. Zie afb.4. Hierop staan op de bovenste rij van links naar rechts: mevr. Kamp, de moeder van de bruidegom, mevr. Bloemendaal, Regina Bloemendaal een nichtje van de bruidegom, de bruid Mietje Goudketting, Jopie Straus, de bruidegom, zijn broer Siegfried Bloemendaal de fietsenmaker, een vriendin van de bruid, een van de zusters Straus, Diny; onderste rij van links naar rechts: de gehandicapte dochter van de familie Kamp Herta, Harry Straus, zijn zuster Betty en Max Straus.

Maar bestuderen wij de foto goed dan zien wij iets bijzonders, namelijk de 'STER' welke zijn intrede had gedaan.

Vanaf zondag 2 mei 1942 was deze gele schandvlek, de Davidster, verplicht geworden. Dit merkteken werd in continu-arbeid gemaakt en binnen drie dagen (560.000 stuks) over geheel Nederland verspreid. Deze maatregel werd telegrafisch zonder voorafgaande waarschuwing aan alle joodse gemeenten medege-deeld. Zie afb.5.

Toch hadden sommigen aan de vier stuks per

TELEGRAM						
NA/M. VAN HET KANTOOR VAN: (a) AFZENDING, (b) BESTEMMING	TELEGRAM NUMMER	AANTAL WOORDEN	TIJD VAN (a) AANKOMING, (b) ONTVANGST		DIENST- BIJVOEGSELS	OPGENOMEN DOOR
			DAG	MAAND, JAAR		
Amsterdam SWEERENBERG	110718	71	29	1942	2009	K
			30	1942	0906	
<p>Joodsche Raad reikt jodensterren uit stop beweging 4 per persoon tegen afgifte een beschermingspunt ongeacht het aantal en vier cent per stuk stop. Sticht onmiddellijk in uw gemeente voldoende verkoopplaatsen ten einde zekerheid te hebben dat iederlijk wijzenpunt iedereen zijn sterren heeft stop. Zaterdag geen verkoop stop verplicht dragen vanaf zondag stop voldoende aantal sterren voor uw gemeente en omliggende gemeenten binnen het oppervelding</p> <p>Voorzitters Joodsche Raad</p>						
DRAAD OF TOESTEL NUMMER						MODEL T 17* L 978* 41 NADRIKIS VERBODEN

Afb.5

persoon niet genoeg, zoals blijkt uit de brief aan de heer Straus. Zie afb.6.

Omdat men had ingeschat dat ook niet-joden deze ster grootschalig zouden gaan aanschaffen en dragen, zoals o.m. in Denemarken geschiedde waar zelfs de koning de ster opspeldde, had men een zin aan de aankondiging toegevoegd die voor zich spreekt. Zie afb.7

Uit angst voor maatregelen van de bezetter werd de ster vrijwel overal gedragen. Er waren weinig protesten.

Na de invoering van de gele ster werd alles veel dreigender. Evenals in Duitsland was de ster het voorteken van naderende maatregelen zoals deportaties. De verordeningen lieten niet lang op zich wachten. Op 26 juni 1942 kreeg de Joodsche Raad te horen dat er Arbeitseinsatz naar Duitsland ingevoerd zou worden, niet alleen voor mannen maar voor hele gezinnen. Aan de eerste oproep werd nauwelijks gehoor gegeven. Ondanks de daarop volgende razzia op 14-7-1942 en de bedreiging dat gijzelaars naar Mauthausen gestuurd zouden kunnen worden, werd ook aan de tweede geen gehoor gegeven. Toen startte op 17 juli 1942 het eerste transport vanuit Westerbork richting Auschwitz.

Het protesttelegram dat de gezamenlijke kerken aan de opperbevelhebber van de Wehrmacht stuurden, werd - zoals wij hier aan den lijve ondervonden hebben - alleen in katho-

JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM
 VOORZITTERS: A. ASSCHER, Prof. Dr. D. COHEN
 POSTGIRO 41242 AMSTERDAM-C, 1 Daph. 1942.
 Nieuw Kattengracht 54
 Tel. 53003, 55750, 54970

By Uw antwoord te verzenden:
 APD. *V. Straus*
 REP. *Straus*

Den heer H. STRAUS
 Keilstraat 11
 18-20 Amsterdam.

Mijnheer,

Rot onze spijt kunnen wij niet voldoen aan uw aanvraag voor Jodensterren, daar onze voorraad geheel is uitgeput.

Zoodra wij een nieuwe zending hebben ontvangen, zullen wij u een aantal dozen toekomen.

Hoogachtend,
 NAAMNS DEN JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM,
A. Asscher
 (A. Asscher)
 Afd. Hoofddirectie.

Afb.6

Hoogachtend,
 JOODSCHE RAAD VOOR AMSTERDAM:
 A. ASSCHER }
 Prof. Dr. D. COHEN } Voorzitters

N.B. De verkoop vindt uitsluitend plaats op vertoon van
 Uw persoonsbewijs voorzien van een J.

Model 144 A.S. 5000.1052 - K 262

Afb.7

lieke kerken voorgelezen. Als gevolg hiervan werden pastoor Galama en kapelaan Van Rooyen uit Bergh uiteindelijk het slachtoffer.

De druk om zich aan te moeten melden voor de werkkampen werd voor veel joodse landgenoten te sterk en zij gingen. Helaas ook bij ons.

Jopie Straus de neef van Harry Straus was zo terecht gekomen in een kamp in Ruinen. Een kamp, zo schrijft hij in een brief aan zijn toen nog in 's-Heerenberg wonende ouders, waar het redelijk "goed" was.

Om deze zeer waardevolle brief goed te kunnen begrijpen eerst iets over landelijke maatregelen.

In de nazomer van 1942 werd door de bezetter nog harder en scherper opgetreden dan voo-
rheen. Rechtstreeks, openlijker werden de rechtsvervolgingen; razzia's werden directer, harder en permanent. De klopjacht was begonnen. Deze zou pas eindigen als de laatste jood uit het openbare leven was verdreven. Alles werd vanuit Berlijn geregeld.

Op 2 oktober 1942, een sabbat, sloeg I.B.A. Rauter (hoofd Politie en veiligheid) zijn slag. Alle joodse werkkampen werden leeg gehaald en tegelijkertijd de familieleden van de in die kampen verblijvende "vrijwilligers" opgepakt en naar Westerbork afgevoerd. 12.296 Slachtoffers zouden, zoals Rauter aan zijn chef Himmler meldde, "nach Osten abgeschoben werden". I.B.A. Rauter is onder andere op de inhoud van deze brief ter dood veroordeeld.

Op 2 oktober 1942 moest dus Jopie Straus ook het kamp in Ruinen verlaten. Toen hij, zoals hij schrijft, op vrijdag 1 oktober vanuit de plaats waar hij werkte, het kamp weer binnen wou komen, liep de vrouw van de kampcommandant hem tegemoet met het verzoek om alle zaken welke hij officieel niet in zijn bezit mocht hebben maar kennelijk wel had, aan de kant van de weg te verstoppen, omdat zij bang was voor een inspectie van de Grüne Polizei die op dat moment in het kamp aanwezig was. In het kamp, zo schreef Jopie in zijn brief, gebeurde die avond niets en bleef alles rustig, maar niet in ons binnenste!!!

Het merkwaardige van deze brief is, dat hij niet geschreven is in Ruinen maar in Westerbork. Men mocht wel schrijven vlak voor het "vertrek", maar alleen met de vermelding "uit Ruinen vertrokken". Zijn medegevangenen namen alles nogal rustig op, met uitzondering

van de beide Meyers uit Hengelo (Gld): "die zijn direct gaan pleiten", aldus Jopie.

Over de commandant in Ruinen niets dan lof, zo meldt hij, want alle rantsoenen die nog over waren, werden uitgedeeld. Er was zelfs zoveel dat men het eigenlijk niet op kon. Ook de werkkampen, die normaal alleen maar op het werk gedragen mochten worden, kreeg men mee. En het brood van zondag dat, zo vertelt hij, in versneld tempo gebakken werd, werd nog snel even verdeeld.

Onder het uitdelen van dit voedsel werd de ontsnapping van de beiden Meyers ontdekt. Zij waren intussen reeds twee uur weg en de mist werkte in hun voordeel. Of dat geholpen heeft?

De stemming was tijdens het wachten op verder transport niet uitbundig, maar over het algemeen vrij goed. Men kaartte, spotte en dronk koffie aldus de ooggetuige. Van Ruinen ging men uiteindelijk die dag lopend naar Hogeveen. Zij die niet lopen konden, werden met karren vervoerd. Een afstand van circa 9 km. Bij het vertrek kreeg iedere "gevangene" een hand van de commandant met zijn beste wensen. Houffaer was de naam van deze in alle opzichten menselijk gebleven man. Tijdens dit afscheid was zijn vrouw huilend weggelopen.

Met een normale spoortrein ging men naar Hooghalen, waar men om 7.15 aankwam. Lopen naar Westerbork koste ook nog eens een uur. Na aankomst werden zij naar een kale barak gedirigeerd, zonder licht, bedden of enig comfort.

Geslapen werd er die nacht op de grond, als er al sprake was van slapen. Zij waren namelijk niet de enige bewoners. Vlak voor hen was een groep uit Amsterdam aangekomen, bestaande uit moeders en kinderen. Zij hadden al twee dagen niets te eten of te drinken gehad. Nee, slapen ging niet echt, zo vervolgt Jopie zijn brief. Het geschreeuw van de honger was niet van de lucht. Bovendien was de stank onverdraaglijk; dus een nacht om nooit meer te vergeten.

Van voedselvoorziening was in die begintijd nauwelijks sprake. Gelukkig voor ons, aldus Jopie, hadden wij wat voorraad bij ons. Dankzij de commandant van het kamp Ruinen.

Intussen maakt hij melding van enorme trans-

porten die binnenkwamen. Ja, in totaal waren dat de 12.296 zielen. De chaos bij de voedsel-uitreiking was de reden dat Jopie twee dagen later nog steeds op zijn Ruinense voorraden moest teren. Het eten dat hij uiteindelijk kreeg, was afkomstig van bekende Doetinchemmers: de Van Zuilen's en Max van Essen waren de gulle gevers. Zeer riskant was, zo lijkt mij, dat Jopie en zijn medebroeders de commandant van Ruinen een bedankbriefje stuurden. Ja, zo schreef hij aan zijn ouders, na de oorlog maken wij dat wel goed met hem..... Hij vroeg zelfs aan zijn moeder om wat foto's op te sturen en voortaan witte brood met boter en, oh ja, de cacao in een bus verpakken a.u.b. Shag met vloeitjes en enige eieren zouden ook erg welkom zijn!!!!

Ja, zo dacht hij en ik durf te stellen: gelukkig dacht hij op dat moment nog zo. Gelukkig had hij nog geen enkel idee wat hem te wachten stond.

In Westerbork hingen lijsten van wie "gesperrt" waren, d.w.z. wie voorlopig nog niet weg hoefden. Zoals Sarien, barakleidster van een doorgangsbarak van waaruit volgens Jopie men naar "Siberie" vertrok!!!! Sarien was overigens een familielid van hem en hij meldde zijn ouders dat hij haar nog niet had gesproken, omdat die doorgangsbarakken van de rest door prikkeldraad waren gescheiden. De familie Hamburger is naar zo'n barak gebracht, dus was verder contact met zijn oom onmogelijk, maar wel met de overigen.

Dan volgt in de bewuste brief een hele lijst van namen van joodse bewoners uit onze streek. Daaruit kan worden geconstateerd dat de klopjacht inderdaad grootschalig was aangepakt.

De spanning en onzekerheid moet in dat kamp verschrikkelijk geweest zijn. Niet weten wanneer en of je wel weg ging. Niet weten wat er nu precies gebeuren gaat, dat blijkt uit elke regel van de hier besproken brief.

Thuisfront

Hoe dacht en voelde het thuisfront?

Ja, wie en wat waren eigenlijk dat thuisfront in de zomer van 1942? Deze nog niet opgepakte Berghenaren bestonden uit de volgende families:

* Mozes Bloemendaal en zijn vrouw Helena

Kamp, allebei 61 jaar oud, uit de Klinkerstraat 25.

* David Bloemendaal en zijn vrouw Johanna Ruhr, broer van bovengenoemde Mozes, respectievelijk 71 en 65 jaar oud, uit de Klinkerstraat 46.

* Siegfried Bloemendaal en zijn vrouw Rosa Schosser, zoon van Mozes, 34 en 36 jaar oud, met hun kinderen: dochter Regina 8 jaar en zoon Erich van 1 jaar, uit de Klinkerstraat 34. Rudi of Roidi Bloemendaal en zijn vrouw Mietje Goudkettering (zie trouwfoto), 30 en 28 jaar oud, uit de Klinkerstraat 25.

* Benjamin Straus en zijn vrouw Hedwig Levita, 61 en 60 jaar oud; de dochters Sara en Bernhardine en zoon Harry waren nog inwonend in de Kellenstraat 11; zoon Joseph was beroepsmilitair en zat gevangen in Stanislaw (Polen).

* Leopold Straus en zijn vrouw Lea Jacob, 59 en 54 jaar oud, uit de Kellenstraat 9. Hun zoon Jopie kennen wij van de brief en zoon Max zat in Vught. De anderen waren nog inwonend, zoals dochter Sara (overleefde Auschwitz-Birkenau) en de zonen Sallie en Benno.

* Abraham Kamp en zijn vrouw Rosalie Cahn, 65 en 63 jaar oud, en hun gehandicapte dochter Herta. Adres: Kellenstraat 27

Barend Meijer Schwaab, 94 jaar oud, en zijn vrouw Hinda Moskovitsch, 54 jaar oud. Adres: Kellenstraat 35.

* De dochter uit het eerste huwelijk van Hinda, Johanna Spielman, was gehuwd met Bram Berlijn uit Doetinchem maar woonde in 's-Heerenberg.

* De weduwe Cohen (Simon), geboren de Leeuw, roepnaam Roosje, en de dochters Geertruida en Jenny en zoon Isaak Julius. De heer Cohen was op 21 maart van dat jaar overleden en hij ontliet de oorlogsverschrikkingen. Hij was een der laatste overledenen die op de joodse begraafplaats begraven werd. Adres: Marktstraat 31.

* Joseph Jacobs en zijn vrouw Hermina Rosenberg (dochter van de vrouw met het snoepwinkeltje), 37 en 34 jaar, oud en hun dochttertje Sara 2 jaar. Adres: Kellenstraat 2. Bij elkaar een tiental families.

Naar school gaan en reizen was onmogelijk geworden. Beroepsuitoefening moest aange-

Joodsche Raad voor Amsterdam
Afd. Hulp aan Vertrekkenden
Oude Schans 74
AMSTERDAM

Amsterdam, 11 September 1942.

Joodsche Raad voor Amsterdam,
Plaatselijke Afdeeling
Den Heer
B. Straus
Kellenstraat 11
's-Heerenberg(Gld)

Mijne Heeren,

Wij vestigen er hierdoor Uw aandacht op, dat het de bedoeling is, dat de plaatselijke afdeelingen van den Joodschen Raad in de provincie de uitgaven, verbonden aan de deportatie naar Duitschland, zoo veel mogelijk uit eigen middelen betalen.

Afb.9

aan Vertrekkenden", getuige de factuur d.d. 20-11-1942 die de heer Straus kreeg ad f. 12,75 voor de aanschaf van een rugzak voor .....?? Ja, voor vertrek naar Westerbork dat is zeker, maar voor wie? Deze faktuur was het gevolg van een voorschrift, dus treft Amsterdam geen verwijt, maar dit schetst wel een beeld van de situatie. Zie fig.9.

Overigens is de naam van de hierboven genoemde afdeling "Hulp aan Vertrekkenden" het schoolvoorbeeld van een eufemisme.

Onderduiken of vluchten?

Met het persoonsbewijs en de distributiestamkaart dacht de bezetter een ijzeren greep op de bevolking te hebben. Tenminste dat dacht hij. Natuurlijk zaten wij in Nederland in een moeilijke positie. Wij konden ons niet terugtrekken in grote natuurgebieden zoals in Franrijk of Italië. Maar wat niemand had gedacht was dat er nergens zoveel mensen zouden onderduiken als juist bij ons in Nederland.

Onderduikers

Joden, neergeschoten piloten en ontsnapte krijgsgevangenen konden onderduiken dank zij leden van het verzet. Niet zo maar een frase uit een verhaal. Nee, in Zeddum, Beek en

Azewijn werd hulp geboden en soms op grote schaal.

Waren het niet Joep Garben en zijn zus Agnes in Azewijn die uit een diep religieus bewustzijn zonder mankeren de twee dochters en de zoon van de familie Straus in huis namen? Daarvoor hebben zij een hoge Israëli-sche onderscheiding ontvangen van Yad Vashem. Overigens was het bij Garben een drukke "nering" van piloten, een Rus, een Italiaan en een Duitser die er naast de familie Straus nog korte of lange tijd verbleven. Een van de zusters Straus heeft gedurende haar onderduiktijd van bijna twee jaar een schitterend gedicht geschreven met als titel "Onze Cabine". Zie afb.10. Dit vers geeft een heldere kijk op de situatie.

Siegfried Bloemendaal dook onder in Beek, nadat hij van zijn vrouw gescheiden was! Zijn ouders volgden zijn voorbeeld en gingen ook naar Beek.

Meyer Zwaab, de 93-jarige, was vertrokken met zijn vrouw en stierf bij dochter Johanna Spielman. Zij zaten ergens in de gemeente Wisch ondergedoken. Zie afb.11.

Onderduiken was al heel wat, maar er kwam wel een legertje van contactpersonen aan te pas. De bonkaarten moesten toch ergens

ONZE CABINE

Onze cabine, twee meter bij één tien
is een unicum om te zien.

Hij biedt plaats aan drie personen

Je kunt er in slapen; als het moet, ook in wonen.

Het dak en drie muren bestaan uit stro.

Heel kunstig verborgen zit ergens de po.

Een luikje zit aan de vierde der muren,

daar kunnen we fijn door naar buiten turen.

Het luikje geeft tevens lucht en wat licht

en soms een manestraal op ons gezicht.

Ied'ren avond nu, wanneer de zon is gedaald
wordt er door ons een ladder gehaald.

Eén klimt naar boven, maakt alles gereed,

daarna zijn we verdwenen voor je het weet.

Van beneden klinkt dan een stem tot ons door:

„Buy boven?“, roept Joep, „Ja“ klinkt het in koor.

De laatste verbinding met beneden wordt verbroken

en zijn we **boven** „ondergedoken“.

Als drie kleine kleuters heel braaf en net

liggen wij naast elkaar in bed;

maar wil de één zich soms gaan keren

moeten de anderen méé laveren.

Dat gaat soms hard, dat gaat soms ruw,

van d'een krijg je een klap, van d'ander een duw.

En zoals U wel zult snappen

krijgen ook hier de neutralen de klappen.

Soms, het is werkelijk ongehoord,

worden wij door ratten erg gestoord.

Ze komen aan met veel gedraaf,

maar Harry grijpt een ijzeren staaf

en port in 't stro met veel kabaal.

Van schrik gaan de ratten aan de haal.

Toch slapen wij ondanks alle zorgen,

van 's avonds vroeg tot aan de morgen.

Komt Joep en opent weer de deur

begint voor ons de dagelijkse sleur

van spinnen, breien én goed eten,

zodat je bijna de oorlog zou vergeten.

We moeten ons echter schikken en houden nog steeds moed.

Blijven op God vertrouwen; ééns komt het toch weer goed.

Daarom tot besluit de innige bede:

„Moge er spoedig komen, een langdurige vrede!“

Azewijn, Pasen 1944.

„geleend“ worden, geld was
nodig, valse persoonsbewij-
zen en ga zo maar door.
Maar dank zij de grote indi-
viduele inzet van velen kon
men toch het hoofd boven, of
beter onder water houden.

Vooraf geld was er nodig
want het meeste moest toch
op de zwarte markt gekocht
worden. In dit verband wil ik
u de brief afb.12 niet onthou-
den en let eens op de onder-
tekening!!

De ondergang.

Begin 1943, toen Herta
Kamp, niets vermoedend,
verpleegd werd in "het
Bosch", zoals de Apeldoornse
inrichting genoemd werd,
waren de meeste joodse
inwoners bij ons al opgepakt.
Enkele hadden zich, bezwe-
ken onder de immense druk,
aangemeld zoals Jopie en
Max Straus en hun ouders.

Drama, tragedie, ellende,
welk woord je ook kiest, het
is eenvoudig niet voor te
stellen wat er zoal in het
land en ook bij ons plaats
vond. Een van de meest tot
de verbeelding sprekende tra-
gedies is die van het twee
jaar oude meisje Sara Jacobs
uit de Kellenstraat.

Haar moeder had haar
ondergebracht bij mevrouw Berendsen. Zij gaf
de belofte dat zij Sara goed zou behandelen en
de moeder zou haar na de oorlog weer mogen
ophalen. Het is nu haast niet in te denken, dat
men er zulke gedachten op na hield en dit
soort zaken serieus besprak.

Vier dagen heeft moeder Hermina Jacobs het
volgehouden en toen is zij 's-morgens om
negen uur het kind weer op komen halen, niet
wetende dat de joden in de hele straat (de
Kellenstraat) diezelfde morgen om elf uur
weggevoerd zouden worden.

Een ander drama betrof Herta Kamp, het

Afb.10

Afb.11: Opsporing verzocht!

Aan het Algemeen Politiebureau.

te

s-GRAVENHAAR.

Postbus 215

DE BURG van de gemeente BERGE, te s-HEERENBERG, verzoekt,
inverband met het bepaalde in art.3 der Verordening van den
Commissaris-Generaal voor de Openbare veiligheid van 15 Sept
1941, opsporing, aanhouding en voorbereiding van de nevolgende
joden.

Meijer Ekrem Zeeb, geboren te Grono 11 Junij 1848 en zijn
echtgenoot:

Hinda Moskovitsch, geboren te Rensin 10 Januarij 1888.

plaatsgenootje dat in het zeer goed bekend staande Apeldoornse Bosch verpleegd werd. Zonder rekening te houden met hun toestand werden Herta en haar 1100 medepatienten, in de nacht van 20 op 21 januari 1943, op uitdrukkelijk bevel van Eichmann, op transport gesteld. Zij werden op vrachtwagens gesmeten, naar de treinen gebracht en linea recta doorgezonden naar Auschwitz. Daar werden er direct al 869 doodgeschoten of levend verbrand in kuilen. Ook het personeel overleefde het niet.

Gelukkig deden Berghenaren wat zij konden en zij vergaaten hun joodse stadgenoten niet, zoals mevr. Kets uit Zeddam die haar ex-knechtje Max Straus geregeld roggebrood en boter zond naar het kamp Vught. Hij bedankte haar op 9 mei 1943 in een brief. Hij verrichtte grondwerk aan en bij de Moerdijkbrug.

De meeste joodse Bergenaren zijn in Westerbork terechtgekomen.

De dapperheid welke deze mensen ten toon spreidden, blijkt uit de laatste groet van de heer B. Straus en zijn vrouw Hedwig. Zie afb.13.

Het waarom kunnen wij nooit begrijpen maar soms roept het gebeurde wel erg sterk de vraag op ..... waarom dan toch? Waarom mocht Mozes Bloemendaal zijn in Westerbork geboren en gestorven kleindochter nooit zien? Zie afb.14.

Niet alles werd geroofd.

Nee, niet alles maar wel bijna alles werd goed georganiseerd geroofd. Een Treuhandgesellschaft met als dochter INVERMA "regelde" een en ander volgens contract. Zie afb.15.

'Met dank aan de fabrikanten'

's Heerenberg, 19 Juni 1946.-

Aan den besloten kring dergenen - hieronder genoemd - die in de Oorlogsjaren in Enschede, Oldenzaal en Rijssen door giften en persoonlijke arbeid hebben medegewerkt om vele Joden voor ondergang te behoeden.-

Mijne Dares en Heeren,

In de periode Nov.1942-Maart 1945 is door mij herhaaldelijk een beroep op U gedaan om in het diepste geheim en uitsluitend op persoonlijk vertrouwen, dat de gelden goed besteed zouden worden en hun doel zouden bereiken, steun voor de redding van Joodsche medemenschen te verleenen.-

Nu, ruim een jaar na den oorlog, daarop terugziende, lijkt veel van het gebeurde haast een legende, waarin komende geslachten zich slechts met moeite in kunnen denken.-

Op elk gebied en in allerlei vorm hebben Nederlanders, georganiseerd en individueel, in de oorlogsjaren verdrukten, verjaagden en strijders voor onze vrijheid trachten te helpen. De actie, waarover ik U hier in den meest algemeenen zin verslag uitbreng en waarvoor ik ook van andere zijde zeer belangrijk werd bijgedragen, heeft geloopt over rond 350 personen. Daarvoor werd in Uwen kring bijeengebracht f 240.260.- De bedragen liepen over de Heeren H.Pekelharing, destijds wonende te Enschede, thans te Nijverdal, Zuster Overduyn en den Heer Friso van Hoorn. Met de verdere vertakkingen heb ik niet in verbinding gestaan. Naar de bescheiden, veiligheidshalve vernietigd werden, is het mij niet mogelijk, U een meer uitvoerig rapport uit te brengen en ik hoop, dat U met het hier geconstateerde genoeg kunt nemen.-

Ik betuig U mijn opechten dank voor Uwe gewaardeerde medewerking en het in ons gestelde vertrouwen en ik hoop, dat hetgeen door U werd gedaan op dit gebied in een tijd van overweldigende tragiek, U blijvende voldoening zal schenken.-

Ons rest nog de beschikking over f 700.- onbesteede gelden, welk bedrag zal worden gestort in het fonds voor nagelaten betrekkingen van gevallen.-

Met de meeste hoogachting blijf ik,

w.g. J.H. van Heek.

Afb.12

Afb.13

23 / 2 1943 -
 W. van
 Van uit den hein
 een laatste groet.
 Hou di moed: wees
 sterk en alles sal
 weerht komen.
 Kite gweken.
 (Oren e Heeking)

Niet allen toch zeker?

De meeste leden van de cens zo bloeiende gemeenschap kwamen tussen 26 en 28 februari 1943 in Auschwitz en tussen 14 mei en 23 juli 1943 in Sobidor om.

Totaal zijn 31 in Bergh geboren joden vermoord of omgekomen..... 31 van de zes miljoen.... geen groot aantal ten opzichte van dat andere getal.... nee... maar het waren wel onze eigen mensen.

Uit de administratie van o.a. het afwikkelingsbureau concentratiekampen zijn bovenstaande gegevens afkomstig. Zie afb.18.

AFWIKKELINGSBUREAU
CONCENTRATIEKAMPEN

15 GRAVENHAGE, 2.8.1946.
Binnenstraat 1
Tel. 182057

Ald. Inlichtingen.
No. I.18506, D/DH,
Onderwerp: Overlijden.
Bijlagen:
Bij bronhoeding Ald.
en nummer vermelden.

1775, 37

BERGHI
Ingekomen
dan 7 AUG. 1946

Uit de ter beschikking van het Afwikkelingsbureau Concentratiekampen staande gegevens blijkt, dat

Benno Strauss,
geboren 7.12.'26 te 's-Heerenberg,
laatst gewoond hebbend te Kellenetrant 9,
op 14.5.'43 is overleden te Sobibor.

Het Hoofd v. h. Afwikkelingsbureau Concentratiekampen.

A. TIMMENGA

Aan het Gemeentebestuur
Ald. Bevolking
van 's-Heerenberg.-

Afb.18

De al velen male genoemde hoog bejaarde koopman in huden, vellen en lompen Schwaab ontsprong de dans door onderduiking. Hij overleed op zijn onderduikadres op 18 april 1944. Zijn vrouw en dochter hebben na de oorlog nog een poosje in onze gemeente gewoond en zijn daarna verhuisd.

Dochter Johanna Berlijn-Spielman is in het voorjaar 1994 in Israel tijdens een bezoek aan haar dochter overleden.

De kinderen uit het gezin van B. en H. Straus hebben het overleefd en ook hun nicht Sara. Zij zijn eigenlijk de laatste nog in leven zijnde leden van uit onze gemeente afkomstige joodse families.

Siegfried Bloemendaal en zijn ouders keerden ook terug naar Bergh. Siegfried trouwde weer met zijn vrouw, van wie hij in de oorlog om veiligheidsredenen was gescheiden.

Een op het oog hoog percentage overlevenden en dat is verheugend natuurlijk, maar samenvattend kun je zeggen dat de joodse gemeenschap ook bij ons vrijwel geheel is uitgemoord.

En zo is er na zes eeuwen in onze gemeente een eind gekomen aan joods leven. Veel is er niet meer terug te vinden uit deze periode en dat was dan ook de reden waarom ik getracht heb in een viertal artikelen u iets te vertellen

van deze verdwenen cultuur. Een cultuur die ook het leven in Bergh verrijkte en verdiept heeft en niet vergeten mag worden!

Met dank voor de vele hulp wil ik nogmaals vermelden Hans Kooger uit Arnhem. Ook de hulp van de heer H. Straus en zijn familiarchief waren onontbeerlijk voor de totstandkoming van deze serie. Nogmaals mijn dank,

Jan Hoogakker.

Gebruikte bronnen

Deel I

- *Het kerkarchief van de Ned. Herv. Kerk in het R.A.G. te Arnhem No.0879-68
- *Gemeentearchief Bergh ingekomen stukken 1822-1896-1905
- *Gemeentearchief Bergh: 1-776-1.
- *Oud archief Bergh 760
- *Nieuw Israelisch Weekblad 1871 no.47
- *Idem 1870 no.51
- *Gemeentearchief Arnhem: joodse kerkarchieven van het synagogaal ressort Gelderland
- *Uit bezittingen van wijlen prof. M.H. Gans
- *Familiearchief te Wiel; bevindt zich in Huis Bergh te 's-Heerenberg.
- *De joodse gemeente in Zutphen, van der Laan.
- *De Mediene, div.
- *Joods leven in Doesburg en joods leven in Bronkhorst, Steenderen en Brummen beiden van H. Kooger
- *Prive-archief familie Straus Ochten.

Deel II

- *Prive-archief familie Van Heek.
- *Hans Kooger: Joods leven in de Achterhoek, publicatie in Ned. Hist. 1977
- *Pinkas geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland, Joseph Michman
- *Het smouse kerkhof te Geffen, J. Becker.
- *Joodse gebruiken bij de dood, Nechamah Mayer-Hirsch
- *Nieuw archief Huis Bergh doos 54 'Gnade Giften'
- *Gemeentearchief Bergh, ingekomen stukken 1826 no.23

Deel III

- *Familie-archief Eijckholt
- *Oud archief Bergh 3655/3656
- *Idem no.: 5-4644-1055-751-1757-1072
- *Gemeentearchief Bergh ingekomen stukken no.7-1841, 1842-1849-1859
- *Idem 1875 -1891- 1896- 1905-*Gem.archief Arnhem SRG no.36
- *Idem no.27
- *Gemeente Bergh, Hinderwetaanvragen 1905-1940
- *Prive-archief Herr Schuurmann, Emmerich

- *Gemeentearchief Bergh no.263-354
- *De achterhoek periodiek no.43 3-11-'38
- *Archief Huis Bergh no.214-989
- *Financieel adresboek 1919 en 1924
- *Financiële instellingen in Nederland 1900-1985
- *Brievenboek Gemeente Bergh 1876-1921
- *Doo-, trouw- en begraafregisters burgerlijke stand gem. Bergh en Arnhem
- *Familiearchief familie Straus Ochten

Deel IV

- *Familiearchief familie Kets Zeddam
- *Familiearchief familie Straus
- *Prive-archief Hans Kooger
- *Gemeentearchief Arnhem SRG no.27
- *Gemeentearchief Bergh no.43 en 44 (1.775.6)
- *Nieuw gemeentearchief Bergh no.372-1188-1170
- *Ondergang (I en II) dr. J. Presser
- *L. de Jong deel 5 Wetenschappelijke uitgave tweede wereldoorlog
- *Pinkas J. Michman